

ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ „ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР“

ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ПСИХОЛОГИЯ“

Деси Баджо

**ПРИВЪРЗАНОСТ В
СЕМЕЙСТВОТО И АГРЕСИВНО
ПОВЕДЕНИЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване на образователната и научна степен

“доктор по психология“

Професионално направление „Психология“

(Педагогическа и възрастова психология)

Варна

2012

ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ

Деси Баджо

**ПРИВЪРЗАНОСТ В
СЕМЕЙСТВОТО И АГРЕСИВНО
ПОВЕДЕНИЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване на образователна и
научна степен „доктор по психология“
Професионално направление „Психология“

Варна

2012

I. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертацията на тема „Привързаност в семейството и агресивно поведение” е в обем от страници. Направен е теоретичен анализ на проблематиката, описани са основните терапевтични техники, извършено е емпирично изследване. Дисертацията се състои от увод, изложение в четири глави, заключение, списък на използваната литература и три приложения. В основната част са включени таблици и фигури, илюстриращи анализа на изследването. Дисертацията описва съвременната картина за развитието на проблема в теоретичен план и дава възможност за практически приложения на научните открития до момента. Емпиричното изследване потвърждава очакванията на заложените от нас хипотези.

Съдържанието обхваща:

Увод 3

Първа глава. Привързаност в семейството и семейно възпитание.
Теоретични модели на понятието семейство

1.1. Същност и основи на семейния модел

1.2. Тенденции на развитие на семейния модел и отношенията в него

1.3. Родителски стил, възпитателна практика и формиране на личността

1.4. Семейство и престъпност

1.5. Анализ на семейните отношения .

Глава Втора . Агресивност

2.2. Агресия и подходи към изучаването ѝ

2.3. Агресивността като междуличностно явление

Трета глава. Взаимозависимост между привързаността в семейството и поведението на подрастващите. Методически аспекти на изследването

3.1 Дизайн на експерименталното изследване

3.1.1 Цел и задачи на изследването

3.1.2. Методология на изследването

3.1.3 Характеристика на целевата група на изследването

3.1.4. Методики за изследване

3.1.4.1 Методики за изследване на привързаността в семейството.

3.1.4.2. Методики за изследване на агресивното поведение. Изследване на единични случаи

3.2. Терапевтична интервенция и резултати

3.2.1. Описания на единични случаи в терапевтичната практика.

3.2.2.Терапевтични техники. Преценка на поведениа, които да се променят (функционален анализ)

3.2.3.Изграждане на индивидуална програма за терапевтична интервенция

3.2.4 Резултати от терапевтичната интервенция - описание на единични случаи

3.5.4.1 Случай М.Ш.

3.5.4.2 Случай П.С.

3.5.4.3 Случай К.Р.

3.5.4.4 Случай Ж.П.

3.5.4.5 Случай Г.Т.

3.3. Възпитателни практики за намаляване на вербалната агресия в изследваната целева група

Глава четвърта Привързаност срещу агресивност. Предотвратяване на агресивни прояви

4.1.Къде, кога и как да се предотвратява бруталността?

4.2.Четворна слабост

4.3.Същност и особености на агресивното действие и агресивното поведение.

Заклучение

Приложение 1

Приложение 2

Приложение 3

II СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Едва ли има по-богата, по отговорна и по-възнаграждаваща роля в човешкия живот, от ролята на родителя. Встъпването в нея изправя всеки от нас пред най-сериозните предизвикателства на битието, пред избори свързани с най-дълбокия смисъл на съществуването ни. Появата на детето променя из основи житейския сценарии.

Основна цел на настоящето изследване е да установи дали съществува връзка между привързаността в семейството и агресията в общуването при индивидите в детска и юношеска възраст, както и на базата на проведеня анализ - да се направят обобщения по отношение на възможностите за осъществяване на общуване без агресия.

Задачите, които се поставят в изследването са:

- да се избере методика на изследване;
- да се определи целевата група на изследването;
- да се направи анализ и характеристика на самата целева група от гледна точка на психологичния ѝ конструкт;
- да се състави въпросник –анкета за изследване на начина на възприемане на привързаността в семейството и видовете родителско възпитание и да се определи дали съществува взаимозависимост между стиловете възпитание и поведението на подрастващите
- да се установи съществува ли агресивност и какво е нивото ѝ в това поведение;
- да се проведе психодиагностиката;
- да се анализират и обобщят резултатите;
- да се отправят препоръки и възможности за разрешаване на проблема за агресивността в поведението на подрастващите.

В първа глава са представени съвременните концепции за ролята на семейството за възпитанието на младежите .

В параграф 1.1 се прави представяне на същността на семейния модел. Мултидисциплинарният подход и нарастването на научно-изследователския

интерес към семейството налага въвеждането на термина “фамиология” за обозначаване на онези разработки, които визират семейния свят, а не семейството като абстракция. В рамките на фамиологията психолози, социолози и изследователи с най-различна научна ориентация предлагат различни възгледи и определения за семейството.

Ценен подход за дефиниране на семейството е диференцирането на неговите основни функции. Различните социологически подходи към семейството изтъкват сходни функции на семейството. Л. Спасовска дефинира следните основни функции на семейството:

- икономически функции – Икономическите функции на семейството са свързани с реализирането на всички аспекти от икономическото поведение на неговите членове и на семейството като цяло – реализиране в трудовата сфера и получаване на доходи, разпределянето на доходите между разходи и спестявания, организация на домакинската работа и най-важното от гл. т. на настоящата разработка – реализиране на потребителското поведение.
- сексуално-биологична функция – От гледна точка на обществото тя допринася за задоволяване на потребността от известен социален контрол върху сексуалното поведение с оглед възпроизвеждането на населението, а на индивида – на собствените му сексуални потребности.
- родителски функции – Появата на детето и присъствието му в него са пряко свързани с няколко семейни функции: сексуалната (зачатието на детето), репродуктивната (раждането му), стопанско-битовата (отглеждането му) и социализационната (възпитаването му). Всички те в една или друга степен допринасят за социално-биологичното възпроизвеждане на рода и формират феномена родителство.
- функции, свързани с духовното възпроизводство на индивида – Като специфична културна общност семейството съхранява, развива и предава от поколение на поколение духовни ценности, норми, социални

навици, ориентации, които осигуряват нормалното му съществуване в определена социална среда. В този аспект се открояват следните негови функции: културната, рекреационната, възпитателната, комуникативната, функцията относно реализирането на социалната активност на личността в нейните три основни норми – професионална, културно-образователна и обществено-политическа.

- психоемоционални функции – от тези функции зависят психичната уравновесеност и устойчивост, психичното здраве на включените в семейството лица. Една от основните е терапевтичната функция на семейството. Емоционалната функция включва съпругеската любов, обичта между родители и деца и между децата.

В параграф 1.2 се проследяват тенденциите на развитие на семейния модел. Осъществяването на основните семейни функции претърпява промяна във връзка с разчупването на традиционния семеен модел. Промяната е свързана най-вече с равнопоставеност при изпълнение на функциите между мъжа и жената. В някои типове семейства като непълните семейства (състоящи се от родител и дете/деца) повечето от функциите се изпълняват от един човек. При този тип семейства сексуалната функция например не е обвързана със семейството.

Трансформациите в семейството намират обективен израз в демографските промени от последните десетилетия на XX в. Всички те се разглеждат като различни аспекти, лица на общата тенденция на промяна. Тенденциите, които се наблюдават в целия свят, а и в България, са следните:

- възрастта, на която мъжете и жените сключват първи брак, се увеличава, формира се тенденция да се сключва късен брак;
- увеличава се броят на тези, които не сключват брак;
- намалява раждаемостта – отчасти поради това, че бракове се сключват по-късно, отчасти тъй като се намалява броят на децата, които се раждат и отглеждат в семейството;
- увеличава се броят на извънбрачни раждания;

- намалява броят на децата в семейството;
- увеличава се броят на разводите;
- докато преди време господства тенденцията по-големият брой разводи да са в семейства с едно или без деца, то съвременната тенденция е на нарастване на процента на разводи в семейства с две и повече деца;
- увеличава се доброволната бездетност;
- увеличава се броят на практически отказалите се от семейство и деца.

Тези тенденции оформят картината на съвременната семейна ситуация.

Безбрачно хетеросексуално съжителство (кохабитация, консенсуален съюз) – Това е най-разпространената алтернатива на узаконения моногамен брак, среща се във всички общества с европейска семейно-брачна система и се приема най-спокойно от общественото мнение. Тези съюзи са широко разпространено явление в Скандинавските страни, където се утвърждават като норма. Според известната изследователка Е. Маклин е трудно да се опише природата на тези съюзи. Тя предлага да се разглеждат като разположени в континуум между съюзи със слаба емоционална обвързаност и минимални взаимни задължения и съюзи със силна емоционална обвързаност и максимални взаимни задължения. Тя разграничава пет типа консенсуални съюзи:

1) временно случайно събиране, в което две лица споделят общо жилище, защото това е взаимноизгодно, като поддържат повече или по-малко приятелски отношения;

2) основан на любовта и насочен към взаимна поддръжка в личностното израстване съюз, в който двойката съжителства, защото това ѝ доставя удоволствие;

3) “пробен брак”, в който двойката съжителства, защото е ориентирана към постоянна връзка и желае да провери дали има смисъл да я осъществи;

4) временна алтернатива на брака, в която двойката поема задължението

да сключи юридически брак, когато се появят благоприятни условия за това;

5) постоянно или почти постоянно съжителство, в което двойката се обвързва с дългосрочни задължения, подобни на тези в узаконения брак, но без законова и религиозна санкция.

Според друга известна изследователка - В. Опенхаймер - голямата част от консенсуалните съюзи са свързани с адаптацията към тенденцията да се сключва по-късно брак.

По този начин хората избягват сексуалната депривация и промискуитета и могат да се възползват от някои от предимствата на брака като общ бюджет и икономии. Тези съюзи запазват някои от предимствата на самостоятелния живот – влиянието на това обвързване върху бъдещия живот е по-малко и не изисква дълготрайно финансово обвързване. Мнозина изследователи отхвърлят тезата, че кохабитацията сериозно повлиява брака и семейството и отчитат, че влиянието може да се търси най-вече по посока на установяване на равноправие на съпрузите, на утвърждаване на взаимна договореност и взаимно съгласие като принцип на взаимоотношенията.

- Непълно семейство (семейство с един родител) – В непълните семейства децата живеят постоянно с един родител, който основно поема грижите за тях. Голямо е разнообразието на непълните семейства от гледна точка на структурата и икономическото състояние. Необходимо е да се прави разлика между еднородителско майчино и еднородителско бащино семейство (като първите са много по-многобройни), между еднородителски семейства, които са резултат от осиновяване, извънбрачно майчинство, овдовяване или развод; разлика по класова принадлежност и възраст на родителя, разлика по степен на участие на другия родител. Съществена по своя брой е групата на самотните майки, които правят избор да отглеждат сами детето си. За България е съществено разграничаването на семейства с един родител (различни разновидности) и семейство с единствен родител (човек сам си отглежда детето, в чийто акт за раждане мястото на другия родител е празно). Последната група драстично се увеличава в нашата страна.

- Двойнонуклеарно семейство – Арънс въвежда термина двойнонуклеарно семейство за обозначаване на “семейство след развод, в което детето е член на семейна система, състояща се от две ядра-домакинства – майчиното и бащиното”. Семействата се различават по степен на сътрудничество между родителите и времето, което детето прекарва с всеки от тях. С това понятие е свързан принципът на съ-родителско участие, в което бившите съпрузи признават правото на другия да раздели привилегиите и отговорностите на родителя.

- “Доведено” семейство – В този тип семейство “единият или двамата сключили брак възрастни имат деца от предишен съюз, за които основно място за живеене е новото домакинство”. С увеличаването на разводите и при положение, че мнозинството от разведените встъпва повторно в брак и че тези нови бракове включват един възрастен с едно или повече деца от предишния брак, “доведеното” семейство се превръща във все по-разпространена и сложна форма на семейство. Много автори подчертават, че традиционното нуклеарно семейство базисно се различава от “доведеното” семейство. В този вид семейства деца и родители заедно градят отношенията помежду си, те идват със своето различно минало и спомени, самосъзнание, разпределение на ролите, навици и нагласи.

- Хомосексуални двойки – Хомосексуалните двойки също се разглеждат като алтернатива на традиционното семейство. Според Е. Маклин въпреки че повечето изследвания са посветени на двойката или на “съпружеската единица”, напоследък се наблюдава растящ интерес към хомосексуалните родители. В България има законови прегради пред легализирането на хомосексуални двойки и общественото мнение не се отличава с търпимост, поради което повечето от хомосексуалните пазят в тайна сексуалната си ориентация и се движат в затворени кръгове и общности. Поради тези причини има ограничени данни за тази група в България.

Това разграничение на семейните форми е по Е. Маклин като някои нетрадиционни форми, които тя споменава, не са представени. Разграничението

не претендира за прецизност. Това е груба диференциация, тъй като във всяка група семейни форми съществува голямо разнообразие.

В параграф 1.3 се разглежда проблематиката на семейното възпитание и формирането на личността. Връзката между възпитателният стил и мястото на семейството в социалната система се определя от социалната класа на родителите, нивото на образование, професията, които определят образователните и възпитателни идеали и ценности на семейството. Основните изследвания са правени през 50- 80 години, а техните автори са Кон, Бронфелд, Хес, Гекас, Най, Кук- Гъмперц, Баумринд, Бернщайн, Хендерсън, Келерхалс, Валенте.

Според техните изследвания родителите от буржоазна среда оценяват с предимство самоконтрола, умението за самоуправление, независимостта, творчеството, амбицията в детето си, докато родителите от по- низшите класи (работнически и селски произход) акцентират предимно върху реда, чистотата, уважението, послушанието, умението да се избягват проблемите, но не и върху автономията. Родителите от буржоазна среда отдават по- голямо значение на намерението, докато родителите- работници са по- чувствителни към постъпките на децата си.

Съществува връзка между системата от ценности и професията на родителите. Тези от тях, които са от висшите класи поощряват инициативността, акцентират върху индивидуалното действие и манипулация. Последната е по- разнообразна. Те ценят много автономията при възпитанието. За разлика от тях представителите на по- нисшите класи, които обикновено като деца някога са възпитавани в един по- рутинен и еднообразен, традиционен стил то прилагат и при възпитанието на децата си.

Възпитанието в семейството се разгръща в четири фундаментални области:

- Знания- усвояване на необходимите за социалния живот знания и умения.

- Морал- интериоризация на убеждения и ценности, необходими за социалните действия.
- Техники за интеграция- усвояване на норми и ритуали, които регулират междуличностните отношения.
- Маркери за идентичност- придобиване на знаци и символи за социална идентичност.

Родителските практики и отношения към детето се моделират и от икономическите и културни ресурси на родителите, тяхното социо- културно ниво; представите за бъдещия облик и социална интеграция на детето- те определят нивото на автономия и авторегулация, което се дава на детето, както и техниките на влияние; мотивация и контрол; социалният статус, семейните роли на родителите, както и от социалната идентичност на детето; нивото на кохезия на семейството; професионалните проекции- “реактивна” детерминанта на социализацията.

В параграф 1.5 се разглежда връзката семейство-престъпност. Съществен компонент на взаимоотношенията в родителското семейство, който влияе върху формирането на агресивни нагласи у подрастващия, е психичният климат. Той се разглежда като показател за хармоничността на взаимоотношенията между съпрузите и зависи както от техните индивидуални особености, така и от способността им да се адаптират взаимно един към друг. Позитивният семеен психичен климат влияе благотворно върху развитието на характера на детето и създава условия за формирането у него на социалноадекватен модел на поведение. Обратно, когато взаимоотношенията между родителите са изострени и конфликтни, това рефлектира негативно върху детето, което започва да проявява повишена склонност към подражаване на родителската агресивност.

Семействата формират модели на взаимодействие , които на свои ред диктуват правила на поведение в семейството. Тези правила се генерализират от отделните членове на семейството към външния свят.

Независимо че много от родителите съзнателно ограничават агресивността, и то с вътрешна убеденост, когато детето трябва да се защити, те

могат несъзнателно да формират агресивно поведение и това се осъществява по няколко начина:

- чрез собствения модел на поведение, с оценките и диспозициите към различните форми на насилие и тяхното изразяване или чрез собствените си предразсъдъци;
- чрез загубата на контрол върху детето в неговия ежедневен живот, особено когато това е съчетано с непълноценни отношения – “непознаването” на детето, нечувствителност към това което прави, незнанието за връзките му с другите деца, за поведението му”
- слабата дисциплина и незаинтересованост от поведението;
- използване на физически наказания;
- отчуждаването, безразличието, враждебността и търпимостта към агресивността на детето.

Най – силно свързана с агресията на децата е тяхното емоционално отхвърляне или невъзприемане от страна на родителите, както и толерантността по отношение на детската агресивност. А. Бандура и сътрудника ѝ установяват, че” ако майката се отнася снисходително към агресивните действия на своите деца, то те стават още по – агресивни. “

От факторите, които изразяват родителското отношение към децата с най – голяма тежест като предпоставка за формиране на агресивно поведение се оказва липсата на родителска обич и загриженост. Домашната атмосфера и начинът на възпитание са съществени фактори за насилствено поведение. Преобладаваща част от децата,извършили различни агресивни актове,принадлежат към семейства ,които се отклоняват от общо приетите стандартни норми на живот. От изключителна важност са възгледите, ценностите и начина на живот на родителите. Над 75% от децата регистрирани в Детска педагогическа стая – са извършители на противообществени прояви, живеят в дисфункционална семейна среда, насилие, малтретиране липса на емоционална връзка между децата и родителите, което е предпоставка за развитие на агресивни прояви. Често малките деца се държат агресивно, за да

предизвикат вниманието на околните около себе си. Те предпочитат да бъдат наказвани, а не пренебрегвани.

Необходимостта от юридически норми при осъществяването на социалните роли на майката и бащата, се състои в това, че инстинкта за бащинство и майчинство е неравнопоставен с половото влечение при човека. Самият процес на усвояване на тези роли е много сложен. Достатъчно е да изброим чисто физиологическите промени, които настъпват в тялото на жената от момента на зараждане на новия живот в нея, за да видим потенциалната сложност и нееднозначност на преживяванията, които те могат да предизвикат: това са изменения в отделителната система; в обонятелния и осезателния анализатор; това са промени в размерите на тялото, в това число и на скелета и т.н. От друга страна хората отдавна знаят за възможните следродилни депресии, хормонални изменения и др. отдавна е известно, че зачеването и раждането на дете не правят жената майка. Сигурно и в това се състои великата мъдрост на природата, точно в този момент на поява на новия човек да се създадат условия за избор на проявата на изначални, екзистенциални качества в хората, които го заобикалят. Изборът далеч не е еднозначен, но по принцип или-или, във всеки момент на неговото осъществяване напомня за противоречивата природа на човека.

В параграф 1.5 се прави анализ на семейните отношения. Успешното приемане на родителските роли е жизнена задача от развитието на човека в стадия на младостта и е основен фактор за реализация на младите хора в брака. Какви са предпоставките за този процес? Най-главната се състои в това, че родителската роля открива по нов начин крайното измерение в безкрайността на живота, тоест тя още веднъж изостря преживяването на смъртта като реалност. Да се противопостави на това може само отговорността един за друг и за себе си, отговорност и вяра в живата сила на природата. Оказва се, че е много важно за съвместния живот да се определи нивото на отговорност между партньорите при усвояването на родителските роли, за да не се попадне в плен на различни абстрактни модели на поведение породени от различни социо-

културни особености. Именно това проясняване ще позволи на родителите собствени мисли, ще се роди като ново никога не съществувало не друго, а собствено мнение и поведение.

Ролята на Майката започва с възприемането на психо-естетичния модел на жена, с усвояването на самата идея за смисъла на живота, с преживяването на възможността да разбереш другия човек, с възприемането на собствената сила за въздействие на друг човек и неговата върху себе си. Тази школа за духовно и психическо сближение, подготвя човека за любовта, определя не само дълбочината и продължителността на чувствата, но и самия избор на любим или любима.

Ролята на бащата в семейството е роля на закрилник и човек, който осигурява прехраната на семейството. Няма да правим анализ на социално-икономическите предпоставки за реализация на това съдържание на ролята. Може да ги вземем буквално от живота –“Какъв баща е, ако...”. По нататък става дума за насъщния хляб, за покрива над главата, за необходимите радости в живота с неговите щастливи излишъци.... За мъжете, усещането на своята социална роля, възможността да организират живота на семейството е необходима като осъзнаване на техния Аз. Ето тук обаче, започват противоречията в усвояване ролята на бащата. Тя далеч не е еднаква с ролята на мъжа. Мъжът е сила, енергия за промени, той е действен, той е творец, негов материал е всяко проявление на живота. А бащата? Образът на бащата, лежащ на дивана или седящ пред телевизорът е най-разпространен в рисунките на съвременните деца. В психо-аналитичен анализ могат да се намерят много други отъждествявания, но ние ще се спрем основно на усвояването на социалната, екзистенциалната роля на баща.

Ставайки баща, това означава да станеш носител на определена истина, модел от правила и норми на поведение за своето семейство. Тогава той придобива онова качество, което се свързва с чувството за подкрепа, надежда, вяра и опора в другите членове на семейството. Да се научиш да храниш семейството си и да му бъдеш опора може на всеки етап от личностното

развитие, въпросът е до какво ще доведе това другите членове на семейството.

В параграф 2.1 се прави анализ на агресивността. Агресивността е сред основните въпроси на психологията. Може да бъде предизвикана от всякакъв вид неприятна или нежелателна ситуация, като болка, досада и други подобни. Сред тези нежелателни ситуации основният фактор на агресивност е фрустрацията. Ако човек бъде спрял по пътя към дадена цел, възниква фрустрация, която увеличава вероятността от агресивна реакция. Това не означава, че фрустрацията винаги поражда агресивност или е единствената причина за проява на агресивност. Има и други фактори, които определят дали фрустрираният индивид ще извърши, или не акт на агресивност — както има и други причини за агресивност.

Деца черпят знания за моделите на агресивно поведение от три основни източници. Семейството може едновременно да демонстрира модел на агресивно поведение и обезпечаване на подкрепянето му. Вероятно агресивното поведение на децата зависи от това, сблъскват ли се те с проява на агресия у дома. На агресия те също така се учат при взаимодействието си с връстниците, твърде често узнавайки за преимуществото на агресивното поведение по време на игра. И накрая – децата се учат на агресивни реакции не само на реални примери /поведение на връстниците и членове на семейството/, но и на нереални, предлагани от медиите.

Именно в семейството детето се учи на първична социализация. Като има пред себе си примера на взаимоотношенията между членовете на семейството, то се учи да взаимодейства с други хора, учи се на поведение и форми на отношения, които се съхраняват не само в юношеството, но и в зрялата възраст. Реакцията на родителите на неправилно детско поведение, характерът на взаимоотношенията между родителите и между родителите и децата, семейната хармония /или дисхармония/, взаимоотношенията с братята и сестрите – това са факторите, които могат да предопределят агресивно поведение както в семейството, така и вън от него, а и да повлияят на отношението на вече прасналото дете /в зряла възраст/ с околните хора.

В параграф 2.1 се разглежда агресивността като междуличностно отношение. Изучаването на зависимостта между начина на семейно възпитание и агресивното поведение у децата показва, че жестоките наказания, са свързани с относително високо ниво на агресивност у децата, а недостатъчния контрол над децата корелира с високо ниво на асоциалност, често съпроводено с агресивно поведение. Суровото наказание в детска възраст корелира с висока агресивност /по собствена преценка/ в зряла възраст.

Децата усвояват различни модели на поведение – както социално приемливи, така и неприемливи, в процеса на общуване с другите деца. Различните форми на агресивно поведение също така възникват при взаимодействието с връстниците.

Детската игра дава възможност на детето да се научи на агресивни реакции – напр.удар или оскърбление. Шумните игри, в които децата се блъскат, гонят, дразнят се и се стараят да си нанесат един на друг някаква вреда, фактически могат да се окажат способ за обучение в агресивно поведение.

В параграф 2.3 се разглеждат подходите за изучаване на агресията. Съществуват множество теоретически обяснения за възникването на агресията, за нейната природа и за факторите, които оказват влияние върху нейното проявление. Но всички те попадат в следните четири категории:

1. Враждебни подбуди
2. Потребности, активизирани от външни стимули
3. Познавателни и емоционални процеси.
4. Актуални социални условия, в съчетание с предварително заучено поведение

Параграф 3.2 разглежда използваната методология за изследване.

В разработката се изследват лица в юношеска възраст – Както бе споменато, в разработката ще се изследват лица в юношеска възраст.

Контролната група се състои от 30 деца на възраст между 14 и 18 години без оплаквания сравнени с 5 клинични случаи (**експериментална група**) на патологична агресивност, описани подробно по-долу.

Изследваните деца са подбрани по някои общи критерии:

- Всички произхождат от семейства на неразведни родители;
- Всички са първородни деца в семейството от минимум двама братя или сестри;
- Семействата са от кохерентна социална прослойка – родителите са служачи или в частния сектор, образовани, финансово стабилни /лекари, инженери, офицери в жандармерията.../

Деца от **контролната** група нямат патологични оплаквания оплаквания-нервна напрегнатост, недобър сън, проблеми в училищната или/и семейната среда.

В **експерименталната** група има обща симптоматика, отговаряща на критериите за разстройство с противопоставяне и с предизвикателство(МКБ-10 F91.3) :

- Устойчиво негативистично, враждебно, предизвикателно, провокативно и разрушително поведение, извън рамките на допустимото за нормалните деца на същата възраст и в същия социално-културен контекст;
- Често и активно нарушаване на нормите и изискванията на възрастните
- Лесно се дразнят от другите хора
- Не признават грешките си и ги пренасят върху другите
- Нисък праг на фрустрация и лесно избухват
- Демонстрират грубост, некооперативност и неподчинение на авторитети.

В процедурата изследваните деца отговарят на анкетните въпроси, задавани му вербално от изследващия и попълват самостоятелно въпросниците, описани по-долу.

Юношеската възраст е последният период от детството, прибавен най-късно в историческото развитие на човека. Неговата горна граница не е ясно очертана и при отделните хора и човешки общности тази граница нормално се колебае във времето с интервал от 3-4 години.

Юношеската възраст е по-особен период в психичното развитие, в сравнение с предшестващите.

Юношеската възраст е последният период от детството, тя е краят на детството. През цялото детство детето се приспособява не към околната среда, която заобикаля възрастните, а към околна среда, която възрастните са организирали за него. Това не е така единствено за юношеска възраст, през която детето трябва да се приспособи не към организирана за него от възрастните околна среда, а към околната среда на възрастните хора.

Обществото постепенно прекратява организирането на познавателния интерес на децата, а родителите постепенно прекратяват осигуряването на възможността за осъществяване на познавателния интерес. Като цяло възрастните постепенно прекратяват организирането на околната среда на децата.

В емпиричното изследване се вземат предвид следните основни характеристики на определни процедури:

1. Изследването на единични случаи е описателно изследване. Събраните данни представляват описателни данни за психологически процеси и събития и на контекстите, в които са се появили.
2. Фокусът на изследването е много тесен, в нашия случай на деца с доказани паталогични отклонения на агресивно поведение.
3. Изследването комбинира обективни и субективни данни, които са валидни при анализа и могат да се считат за основа на заключения в изследването на единичен случай. Тук се включва обективното описание на поведението и контекста, в който то се проявява, а също така и детайли със субективен характер. Изследването на единичен случай предлага уникалната възможност да се открият начини на постигане на дълбочинно разбиране на поведението и преживяванията на даден индивид.

Източниците на информация, използвани при изготвянето на опианието на емпиричното изследване са протоколи, съставяни в процеса на работа с изследваните деца. Те се основават на данни от:

1. Установяване на контакт с детето и родителите
2. Анамнеза
3. Непосредствено изследване на детето, включващо оценка от различни позиции (соматично, неврологично, психологично състояние)
4. Установяване на симптомите и преценяването им по отношение на достоверност и на яснота. Критична преценка на събраните данни.
5. Диференциална диагноза
6. Избор на стратегия за действие
7. Изготвяне на индивидуален план, включващ избор на подходящи психотерапевтични техники за създаване просоциално поведение, копинг стратегии за преодоляване на емоционалната фрустрация и подобряване на комуникацията в семейството.

Така взетите предвид изисквания, ни позволяват да изготвим индивидуален план за работа с всяко дете.

Психологически подходи		Терапевтична интервенция		
Когнитивен	Допълнително изследване	Емоционално познание	Терапевтично слушане	Разговор
Поведенчески	Постоянни задачи	Способи за релаксация	Каузални задачи	Затвърждаване
Коучинг	Заучаване на правила за ефективна комуникация	Утвърждаване на възпитателни задачи	Утвърждаване на рамка за въздействие и родителски авторитет	Ръководени срещи с детето

В теоретичната хипотеза предполагахме следното:

- Агресивността в юношеството е съществуващ феномен;
- Юношите имат съзнанието за съществуването на този феномен;
- Децата с добра привързаност в семейството са по-спокойни и сигурни в себе си, имат по-висока мотивираност и реактивност; имат висок праг на устойчивост на стреса и са по-малко импулсивни и предизвикателни.

В работната хипотеза предполагахме, че децата с патологични отклонения ще имат по ниски резултати по отношение на емоционалната топлина и предпочитанията на родителите от децата в контролната група, както и че ще опишат родителското възпитание или като силно тоталитарно или твърде либерално.

Работата, която предприехме и при петте деца включваше един индивидуален терапевтичен сеанс седмично за всяко дете и два коучинг сеанса месечно с родителите в продължение на 4 месеца (общо 36 сеанса) като при всяко дете бяха създадени индивидуални поведенчески нагласи за изграждане на просоциално поведение, емоционални копинг стратегии, а с родителите – адаптирани възпитателни подходи за комуникация и упражняване на родителски авторитет.

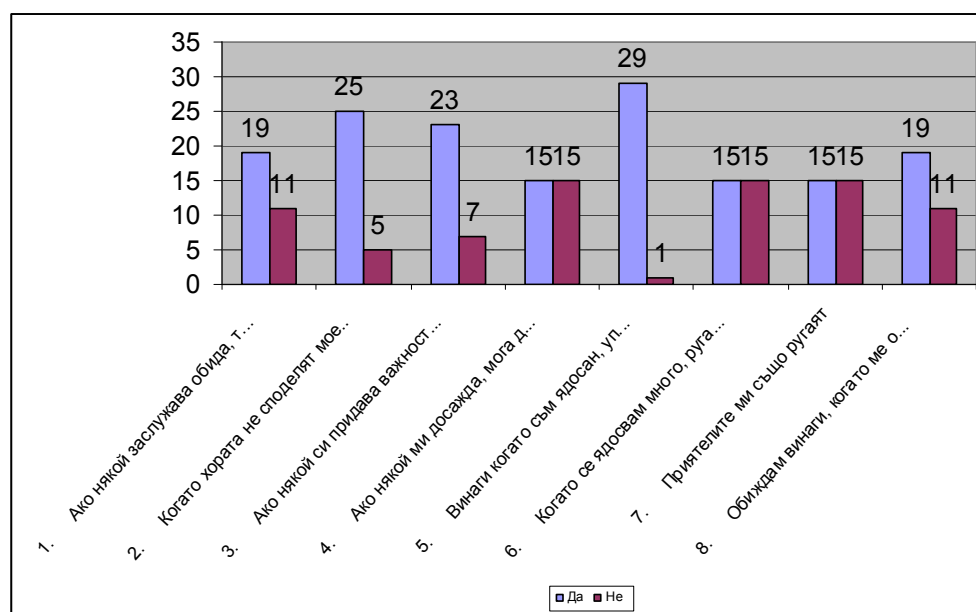
В петте случая терапията беше прекратена при отсъствие на патологичните симптоми, по-висока интеграция и успеваемост в училищната среда, спадане на напрежението в семейството.

Съобразно резултатите от изследването, отговорите по първия конструктор-дали изобщо може да се говори за агресия сред юношите са положителни. Общият брой точки или положителни отговори е 160- при изследване с въпросник-анкета. Това означава, че действително може да се говори за агресия при общуването между юношите.

Таблица 1. Агресия сред юношите

Брой отговорили	Да	%	Не	%
1. Ако някой заслужава обида, то винаги я отправям	19	63,33 %	11	36,67 %

2. Когато хората не споделят моето мнение, аз споря с тях.	25	83,33 %	5	16,67 %
3. Ако някой си придава важност, ще му дам да разбере кой съм.	23	76,67 %	7	23,33 %
4. Ако някой ми досажда, мога да му кажа съвсем добре какво мисля за него.	15	50,00 %	15	50,00 %
5. Винаги когато съм ядосан, употребявам обидни думи	29	96,67 %	1	3,33 %
6. Когато се ядосвам много, ругая хубаво по този повод	15	50,00 %	15	50,00 %
7. Приятелите ми също ругаят	15	50,00 %	15	50,00 %
8. Обиждам винаги, когато ме обиждат	19	63,33 %	11	36,67 %

Графика 1. Агресия при юношите

От графиката и таблицата е видно, че агресията е изразена най – много при обидите. Тоест, може да се говори за агресивно поведение, свързано с обиди към партньора.

Също така, според анкетираните, спорът е често срещано явление.

Принципно, спорът не е проблем, ако може да бъде овладян и да не се стига до съществени конфликти. Спорът обаче, не следва да бъде осъществяван всеки път, когато се говори за различни мнения.

Предвид получения висок брой отговори „да”, както и предвид факта, че юношите използват “спора” и “обидата” при комуникацията, категорично може да се заяви, че съществува агресивност при тяхното общуване.

Половината от анкетираните смятат, че раздразнителността е тази, която ги кара да бъдат по -агресивни при поведението си с околните. Тук следва да си припомним някои физиологични аспекти от развитието на юношите и в този смисъл, раздразнителността - съответно и агресията могат да бъдат отдадени точно на самото развитие.

Както е видно, агресията, породена от поведението на някого преминава бързо при по – голяма част от юношите. Също така става ясно, че причините за агресия при юношите могат да бъдат или непосредствени обиди или пък съответното поведение на околните.

Установяваме следното: -

- агресията, до голяма степен не се приема от юношите. Както е видно, те не считат, че е нормално да бъдат словесно агресивни, когато някои ги обижда;
- от друга страна- при особени ситуации – например, когато някои обижда и други подобни, то агресията не е ненормална ситуация.

Счита се, че юношите приемат агресията, когато са предизвикани или когато някои има съответстващо поведение.

Юношите в голяма част от тях са настроени да използват физическа агресия, което се счита за особено тревожен фактор. Като положителен фактор се счита това, че юношите по –рядко проявяват агресия към по –малки лица от тях. Повечето от юношите влизат в конфронтация с родители и учители, което отново може да се обясни със самата специфика на възрастта.

От направения анализ в разработката става ясно следното:

- на първо място, между юношите съществува значително ниво на

вербална агресия. Като цяло, много повече от половината заявят, че са агресивни в поведението си при общуване;

- агресивността включва най- често обиди и спорове;
- трябва да се посочи, че повече от половината от анкетираниите заявяват, че биха се разправяли и физически, тоест биха проявили и физическа агресия, ако бъдат предизвикани;
- по отношение на причините за проява на агресията – повечето юноши посочват предизвикването като основна причина. От анализа е видно, че много малко от тях са склонни да проявяват агресия без причина;
- следва да се отчете като положителен фактор, че малко от тях проявяват агресия към по –малки лица.

Списък/Опис на привързаности към родители и приятели Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA) позволява да се изследва перцепцията на качеството на привързаността на субектите по отношение на техните родители и приятели. Той е предназначен за подрастващи. Проучванията са показали, че подрастващи, които притежават високо ниво на положителна привързаност към родителите си и приятелите си, имат по-добро самоуважение, търсят повече подкрепа у другите и са по-малко склонни да реагират негативно на стреса в ежедневието.

В настоящото изследване 18 деца от контролната група (60%) анализират открито връзката между чувството на доверие и емоционалната топлина в семейството, 22 (73%) считат че свръхпротекцията и отхвърлянето имат аналогичен ефект и са негативни по отношение на създаването на чувство на доверие.

При три от клиничните случаи се отчита липсата на емоционална топлина в семейството, в четири от тях съществува синдром на свръхпротекционизъм, в два от случаите децата считат, че по-малките им братя или сестри са предпочитаните деца от родителите.

От изследването при контролната група става ясно, че при високо чувство

на недоверие се наблюдава и високо ниво на чувство на изоставеност -24 от 30 резултата (80%).

Изследваните клинични случаи потвърждават същата зависимост. В петте клинични случаи децата признават открито, че има връзка между чувството на недоверие и чувството за изоставеност. В четири от тях отбелязват необходимостта да провокират вниманието на родителите си посредством агресивността, поради невъзможност да го постигнат другояче.

Описание на единични случаи

3.5.4.1. Случай М.Ш.

Анамнеза

Представя се по искане на родителите с молба за цялостно психологично изследване, в следствие на нарушения в поведението, проблеми на неподчинение с родителите и в училище, лесна нервност, вербална и физическа агресивност.

Момче на 12 години, в добро здравословно състояние; трудности при заспиване и нарушен сън, оплаква се от чести болки в стомаха и в главата; често чувство за гадене и желание за повръщане.

Физически изглежда в съответствие с нормите за възрастта.

Мисленето е последователно и логично.

Личностно изследване

Оценява скритите емоционални процеси на личността – тест за рисунка на дървото:

Според него М.Ш. е слабо интегриран в училищната среда, с много ниско самочувствие; натрапчиво чувство за малоценност, различие и отхвърляне.

В семейството М.Ш. се чувства самотен и необгрижен ; същите знаци за чувство за малоценност като в предната рисунка.

Скритите подсъзнателни желания на детето касаят реализация и желание за личностна изява.

Ревизираната скала за тревожно и депресивно разстройство (RCADS) установява високо ниво Социална фобия, obsесивно-компулсивно

разстройство, и генерализирана тревожност .

Ревизираната скала за манифестно тревожно разстройство (RCMAS) установява висока степен на физиологичните прояви на тревога, социално притеснение и хиперчувствителност.

Скалата на Розенберг показва ниско ниво на самооценка.

Скалата за хиперактивност с разстройство на вниманието на Конърс не потвърждава хипотеза за хиперактивност.

Списъкът на поведения на деца, наблюдавани от родителите потвърждава поведенческо разстройство с предизвикателство, както и проблеми на емоционална незрялост и прекалена тревожност.

2. Когнитивен тест

Представя профил на дете в норма Q.I 118

В заключението констатираме:

- Синдром на генерализирана тревожност
- Депресивен синдром
- Разстройство на поведението с неподчинение и провокация

Предвидихме терапия в размер на 16 индивидуални сеанса с детето и 8 сеанса на родителски коучинг и семейна медиация.

В процеса на работата „Въпросникът за привързаност” потвърждава емоционална несигурност и непредпочитан субект, а скалите за емоционално и поведенческо въздържане потвърждават висока степен на емоционално потискане.

Терапевтичният план включва заучаване последователно на техники за отпускане (релаксация) и емоционален контрол; работа върху себепознанието и фирмирането на адекватна самооценка; заучаване на техники за просоциално поведение с връстниците и възрастните хора ; експеримент в клинично създадени ситуации.

С родителите работата предвижда запознаване с техниките за осъществяване на родителски авторитет, адаптирането им към семейните навици и възпитателен стил и прилагане в ежедневието; техники за

емоционално изразяване и междуличностна комуникация; сеанси за медиация между членовете на семейството.

Терапевтичният цикъл приключи с намаляване на оплакванията от училищната среда и родителите по отношение на поведението, силно намаляване на чувството за малоценност у детето и появата на социална спонтанност при общуването му.

3.5.4.2. Случай П.С. параграф

Анамнеза

Представя се по искане на родителите с молба за цялостно психологично изследване, в следствие на нарушения в поведението, проблеми на неподчинение с родителите и в училище, лесна изнервеност, вербална и физическа агресивност.

Момче на 12 години, в добро здравословно състояние; леки трудности при заспиване и нарушен сън, оплаква се от чести болки в стомаха.

Физически изглежда в съответствие с нормите за възрастта.

Мисленето е последователно и логично.

Личностно изследване

Оценява скритите емоционални процеси на личността – тест за рисунка на дървото:

Според него П.С. е добре интегриран в училищната среда, но с много ниско самочувствие; следи за дълбоки личностни наранености в егото; натрапчиво чувство за малоценност, различие и отхвърляне.

В семейството П.С. се чувства добре обкръжен и обгрижен; същите знаци за чувство за малоценност като в предната рисунка.

Скритите подсъзнателни желания на детето касаят реализация и желание за личностна изява и процъфтяване.

Ревизираната скала за тревожно и депресивно разстройство (RCADS) установява високо ниво Социална фобия, паническо разстройство и генерализирана тревожност .

Ревизираната скала за манифестно тревожно разстройство (RCMAS)

установява висока степен на физиологичните прояви на тревога, социално притеснение хиперчувствителност.

Скалата на Розенберг показва ниско ниво на самооценка.

Скалата за хиперактивност с разстройство на вниманието на Конърс не потвърждава хипотеза за хиперактивност.

Списъкът на поведението на деца, наблюдавани от родителите потвърждава поведенческо разстройство с предизвикателство, както и проблеми на емоционална незрялост и прекалена тревожност.

2. Когнитивен тест

Представя профил на надарено дете Q.I 166

В заключението констатираме:

- Синдром на генерализирана тревожност
- Депресивен синдром
- Разстройство на поведението с неподчинение и провокация

Проведена е терапия в размер на 24 индивидуални сеанса с детето и 8 сеанса на родителски коучинг и семейна медиация.

В процеса на работата Въпросникът за привързаност потвърждава емоционална несигурност непередпочитан субект, а скалите за емоционално и поведенческо въздържане потвърждават ниската мотивация висока степен на емоционално потискане.

Терапевтичният план включва заучаване последователно на техники за отпусчане(релаксация) и емоционален контрол; работа върху себепознанието и фирмирането на адекватна самооценка; заучаване на техники за просоциално поведение с връстниците и възрастните хора ; експеримент в клинично създадени ситуации.

С родителите работата предвижда запознаване с техниките за осъществяване на родителски авторитет, адаптирането им към семейните навици и възпитателен стил и прилагане в ежедневието; техники за емоционално изразяване и междуличностна комуникация; сеанси за медиация между членовете на семейството.

Терапевтичният цикъл приключи с прекратяване на оплакванията от училищната среда и родителите по отношение на поведението, изчезване на чувството за малоценност у детето и появата на социална спонтанност при общуването му.

3.5.4.3. Случай К.Р.

Анамнеза

Представя се по искане на бащата с молба за психологично изследване, в следствие на нарушения в поведението, проблеми на неподчинение с родителите и в училище, лесна изнервеност, вербална и физическа агресивност. Чести бягства от къщи, антисоциално поведение, тиксикоманячни привързаности.

Момиче на 16 години, в добро здравословно състояние; без трудности при заспиване нито нарушения в съня, оплаква се от чести болки в стомаха, чувство на лесна инервеност, впечатление че не може дч се контролира в избухванията си.

Физически изглежда в съответствие с нормите за възрастта.

Мисленето е последователно и логично.

Личностно изследване

Оценява скритите емоционални процеси на личността – тест за рисунка на дървото:

Според него К.Р. е добре интегрирана в училищната среда, но с много ниско самочувствие; следи за дълбоки личностни наранености в егото; натрапчиво чувство за малоценност, различие и отхвърляне.

В семейството К.Р. се чувства неразбрана и отхвърлена; същите знаци за чувство за малоценност като в предната рисунка.

Скритите подсъзнателни желания на момичето касаят реализация и желание за личностен покой.

Ревизираната скала за тревожно и депресивно разстройство (RCADS) установява високо ниво Социална фобия, паническо разстройство и obsесивно-компулсивно разстройство.

Ревизираната скала за манифестно тревожно разстройство (RCMAS) установява висока степен на физиологичните прояви на тревога, социално притеснение хиперчувствителност.

Скалата на Розенберг показва средно високо ниво на самооценка.

Скалата за хиперактивност с разстройство на вниманието на Конърс не потвърждава хипотеза за хиперактивност.

Списъкът на поведението на деца, наблюдавани от родителите потвърждава поведенческо разстройство с предизвикателство, както и проблеми на емоционална незрялост и прекалена тревожност.

2. Когнитивен тест

Представя профил на надарено дете Q.I 135

В заключението констатираме:

- Синдром на генерализирана тревожност
- Биполярна депресия
- Разстройство на поведението с неподчинение и провокация

Предвиждаме терапия в размер на 2годишна индивидуална терапия с детето и 24 сеанса на родителски коучинг и семейна медиация.

В процеса на работата Въпросникът за привързаност потвърждава емоционална несигурност непередпочитан субект, а скалите за емоционално и поведенческо въздържане потвърждават ниската мотивация висока степен на емоционално потискане.

Терапевтичният план включва заучаване последователно на техники за отпусчане(релаксация) и емоцианален контрол; работа върху себепознанието и фирмирането на адекватна самооценка; заучаване на техники за просоциално поведение с връстниците и възрастните хора ; експеримент в клинично създадени ситуации.

С родителите работата предвижда запознаване с техниките за осъществяване на родителски авторитет, адаптирането им към семейните навици и възпитателен стил и прилагане в ежедневието; техники за емоционално изразяване и междуличностна комуникация; сеанси за медиация

между членовете на семейството.

Терапевтичният цикъл приключи с прекратяване на оплакванията от училищната среда и родителите по отношение на поведението, изчезване на чувството за малоценност и токсикоманните привързаности ; появи се социална спонтанност при общуването и с деца на нейната възраст, повиши се чувството на сигурност в привързаността към родителите, подобри се комуникацията с тях.

3.5.4.4. Случай Ж.П.

Анамнеза

Представя се по искане на бабата с молба за психологично изследване, в следствие на нарушения в поведението, проблеми на неподчинение с родителите и в училище, лесна изнервеност, вербална и физическа агресивност.

Момиче на 14 години, в добро здравословно състояние; без трудности при заспиване нито нарушения в съня, оплаква се от чести болки в стомаха, чувство на лесна инервеност. Физически изглежда в съответствие с нормите за възрастта.

Мисленето е последователно и логично.

Личностно изследване

Оценява скритите емоционални процеси на личността – тест за рисунка на дървото:

Според него Ж.П.е интегрирана в училищната среда, но с ниско самочувствие; следи за дълбоки личностни конфликти; натрапчиво чувство за малоценност, различие и отхвърляне.

В семейството Ж.П. се чувства отхвърлена, без значение; същите знаци за чувство за малоценност като в предната рисунка.

Скритите подсъзнателни желания на момичето касаят реализация и желание за личностно развитите.

Ревизираната скала за тревожно и депресивно разстройство (RCADS) установява високо ниво Социална фобия, паническо разстройство и генерализирана тревожност.

Ревизираната скала за манифестно тревожно разстройство (RCMAS) установява висока степен на физиологичните прояви на тревога, социално притеснение хиперчувствителност.

Скалата на Розенберг показва средно високо ниво на самооценка.

Скалата за хиперактивност с разстройство на вниманието на Конърс Конърс потвърждава хипотеза за хиперактивност.

Списъкът на поведението на деца, наблюдавани от родителите потвърждава поведенческо разстройство с предизвикателство, както и проблеми на емоционална незрялост и прекалена тревожност.

2. Когнитивен тест

Представя профил на надарено дете Q.I 134

В заключението констатираме:

- Синдром на генерализирана тревожност
- Разстройство на поведението с неподчинение и провокация

Предвиждаме терапия в размер на 16 индивидуални сеанса с детето и 8сеанса на родителски коучинг и семейна медиация.

В процеса на работата Въпросникът за привързаност потвърждава емоционална несигурност непередпочитан субект, а скалите за емоционално и поведенческо въздържане потвърждават ниската мотивация висока степен на емоционално потискане.

Терапевтичният план включва заучаване последователно на техники за отпусчане(релаксация) и емоцианален контрол; работа върху себепознанието и фирмирането на адекватна самооценка; заучаване на техники за просоциално поведение с връстниците и възрастните хора ; експеримент в клинично създадени ситуации.

С родителите работата предвижда запознаване с техниките за осъществяване на родителски авторитет, адаптирането им към семейните навици и възпитателен стил и прилагане в ежедневието; техники за емоционално изразяване и междуличностна комуникация; сеанси за медиация между членовете на семейството.

Терапевтичният цикъл приключи с прекратяване на оплакванията от училищната среда и родителите по отношение на поведението, изчезване на чувството за малоценност и ; появи се социална спонтанност при общуването и с деца на нейната възраст, повиши се чувството на сигурност в привързаността към родителите, подобри се комуникацията с тях.

3.5.4.5. Случай Г.Т.

Анамнеза

Представя се по искане на майката с молба за психологично изследване, в следствие на нарушения в поведението, проблеми на неподчинение с родителите и в училище, лесна изнервеност, вербална и физическа агресивност. Страда от ниско самомнение.

Момче на 12 години, в добро здравословно състояние; без трудности при заспиване нито нарушения в съня, оплаква се от чести болки в стомаха, чувство на лесна инервеност. Физически изглежда в съответствие с нормите за възрастта.

Мисленето е последователно и логично.

Личностно изследване

Оценява скритите емоционални процеси на личността – тест за рисунка на дървото:

Според него Г.Т.е интегриран в училищната среда, но с ниско самочувствие; натрапчиво чувство за малоценност, различие и отхвърляне.

В семейството Г.Т. се чувства добре обкръжен и обгрижен; същите знаци за чувство за малоценност като в предната рисунка.

Скритите подсъзнателни желания на момчето касаят реализация и желание за личностно развитите.

Ревизираната скала за тревожно и депресивно разстройство (RCADS) установява високо ниво Социална фобия, паническо разстройство и генерализирана тревожност. Данни за мажорна депресия.

Ревизираната скала за манифестно тревожно разстройство (RCMAS) установява висока степен на физиологичните прояви на тревога, социално

притеснение хиперчувствителност.

Скалата на Розенберг показва средно високо ниво на самооценка.

Скалата за хиперактивност с разстройство на вниманието на Конърс не потвърждава хипотеза за хиперактивност.

Списъкът на поведения на деца, наблюдавани от родителите потвърждава поведенческо разстройство с предизвикателство, както и проблеми на емоционална незрялост и прекалена тревожност.

2. Когнитивен тест

Представя профил на дете в норма Q.I 115

В заключението констатираме:

- Синдром на генерализирана тревожност
- Разстройство на поведението с неподчинение и провокация
- Депривен синдром

Предвиждаме терапия в размер на 16 индивидуални сеанса с детето и 8 сеанса на родителски коучинг и семейна медиация.

В процеса на работата Въпросникът за привързаност потвърждава емоционална несигурност, а скалите за емоционално и поведенческо въздържане потвърждават ниската мотивация висока степен на емоционално потискане.

Терапевтичният план включва заучаване последователно на техники за отпусчане(релаксация) и емоционален контрол; работа върху себепознанието и фирмирането на адекватна самооценка; заучаване на техники за просоциално поведение с връстниците и възрастните хора ; експеримент в клинично създадени ситуации.

С родителите работата предвижда запознаване с техниките за осъществяване на родителски авторитет, адаптирането им към семейните навици и възпитателен стил и прилагане в ежедневието; техники за емоционално изразяване и междуличностна комуникация; сеанси за медиация между членовете на семейството.

Терапевтичният цикъл приключи с прекратяване на оплакванията от

улицната среда и родителите по отношение на поведението, изчезване на чувството за малоценност ,появи се социална спонтанност при общуването с деца на неговата възраст, повиши се чувството на сигурност в привързаността към родителите, подобри се комуникацията с тях.

В глава четвърта се правят препоръки за превенция на агресивните прояви. Както стана ясно от изследването, агресията в общуването при юношите е висока. Следва да се посочи, че тази агресия води до негативни последици при формиране на характера на юношите. Освен това, трябва да се посочи, че в последно време, в медиите се експонират редица случаи, свързани с агресия между юноши, която завършва с особено жестоки летални случаи.

Всичко това налага да се работи за намаляване на вербалната агресия с цел постигане на общуване без агресия между юношите.

Не може да се посочи конкретен начин на намаляване на агресията при общуване. Трябва да се отчете факта, че за постигане на по –висока ефективност, следва да се работи чрез няколко алтернативни начини с цел преодоляване на този проблем. Също така, необходимо е да се отчете факта, че проблемът не може да бъде разрешен в рамките на къс период, ето защо, за намаляване на агресията при общуване трябва да се използват ресурсите на семейството, обществото, училището.

Изследваните лица са ученици, което означава, че те изпитват влиянието на педагогическото общуване. Педагогическото общуване може да се представи като система на следните равнища: общество, група и личност. На равнище общество то има преди всичко опосредстван характер. На това равнище то се изразява най-ярко чрез средствата за масова информация, лекции, доклади и др. В наше време те са получили толкова силно развитие, че опосредстваното общуване по значение често превишава непосредственото, междуличностното общуване. Чрез педагогическото общуване на това равнище се реализират обществените отношения, организират се социалните взаимодействия, подбуждат се слушателите към непосредствена активност или промяна на техните идеи и убеждения. Така начините за възпитателно и познавателно

въздействие върху подрастващите поколения се увеличават.

Необходимо е да се отбележи специално влиянието на телевизията върху психичното развитие на децата, за което свидетелстват многочислените наблюдения на родителите и учителите. Според някои психологически изследвания телевизията оказва влияние на развитието на следните параметри на личността: представите на децата за различните предмети и явления; осведомеността им за живота на хората от едни или други страни с различен начин на живот; употребяваната лексика; разбирането на взаимоотношенията между хората; възприемането и разбирането на естетическите категории. Установено е, че предаванията за възрастни по телевизията се отразяват благоприятно върху личностното развитие на децата и на формирането у тях на познавателна мотивация. Това е така, защото тези предавания дават богата социална и историческа информация, стимулирайки по този начин тяхната социализация. Типичен пример за педагогическо общуване на това равнище е дистанционното обучение.

Заклучение

Общуването в семейството е основна форма както за възпитание, така и за предаване на опит чрез личния пример и то се осъществява на няколко равнища. От друга страна, изследването показва, че агресията в общуването при юношите е висока. Следва да се посочи, че тази агресия води до негативни последици при формиране на характера на юношите. Освен това, трябва да се посочи, че в последно време, в медиите се експонират редица случаи, свързани с агресия между юноши, която завършва с особено жестоки летални случаи.

Всичко това налага да се работи за намаляване на вербалната агресия с цел постигане на общуване без агресия между юношите.

Не може да се посочи конкретен начин на намаляване на агресията при общуване. Трябва да се отчете факта, че за постигане на по –висока ефективност, следва да се работи чрез няколко алтернативни начини с цел преодоляване на този проблем. Също така, необходимо е да се отчете факта, че

проблемът не може да бъде разрешен в рамките на къс период, ето защо, за намаляване на агресията при общуване трябва да се използват ресурсите на семейството, обществото, училището.

Личността на учителя е тази, която може да въздейства върху агресията. Въздействието може да се планира в направленията:

- Моделиране на прогнозите за предстоящото общуване с класа в процеса на подготовката за час (прогностичен етап). Този етап е от съществено значение за успешното осъществяване на педагогическото взаимодействие. Благодарение на него педагозите от няколко варианта на контактуване могат да изберат този, който е оптимален за конкретната ситуация.
- Организация на непосредственото общуване с класа (начален етап на общуване). През началния етап непосредствено се реализира предвиденият модел за педагогическо общуване. При необходимост се променят някои от набелязаните подходи и се заместват с по-ефективни.
- Управление на общуването в учебния процес. През този стадий се осъществяват различни инициативи от учителите, които регулират по подходящ начин хода на общуването, стимулират участието на учениците в него.
- Анализ на осъществената система на общуване и моделиране на нова система за предстоящата дейност. В този заключителен етап се анализират постигнатите резултати от партньорите в процеса на взаимодействие, проявите на удовлетвореност или неудовлетвореност. Прави се равносметка на реализирания комуникативен подход и при необходимост се извършват промени в него.

В последствие, общуването може да навлезе в следните стадии:

- Ориентиране, приспособяване на установения стил на общуване към конкретната ситуация.

- Привличане на вниманието на учениците, осигуряване на комуникативната общност на участниците и готовност за взаимодействие.
- Проучване, зрительно възприемане на състоянието на учениците, избор на оптимален момент за начало на общуването на основата на точни представи за социалнопсихологическата атмосфера в класа.
- Осъществяване на вербалното общуване.
- Получаване на обратна връзка в общуването.

Семейната среда, както бе споменато, оказва влияние в един определен момент от развитието на юношите. В последствие, родителите имат все по – малко влияние върху характера и динамиката на юношеското поведение. Въпреки това, има възможности за намаляване на агресията при общуването на юношите най- вече при използване на напътствия от страна на родителите.

Друг начин на повлияване върху общуването е чрез провеждане на обучение по ненасилствена комуникация в училищните часове.

Ненасилствена комуникация е практически метод, разработен в най-добрите традиции на хуманистичната психология.

Той предлага ясен и ефективен модел за общуване, базирано на сътрудничество, съзнателни избори и взаимно разбиране. Негова цел е да повиши способността на личността да вдъхва съпричастност у другите и да реагираме съпричастно. Този подход към общуването поставя ударение върху състраданието като мотиватор за действията ни, а не върху страха, вината, срама, обвиненията, конкуренцията, заплахата или налагането на наказания.

Методът се базира върху преформулиране на начина, по който се изразяваме и по който изслушваме чрез фокусиране на съзнанието върху наблюдението, чувствата, потребностите и молбите. Обучените в ненасилствена комуникация развиват способност да правят внимателни наблюдения и – без да дават оценки и да поставят диагнози – да определят поведението и обстоятелствата, които оказват влияние върху тях. Те се научават да се вслушват в собствените си вътрешни потребности и в потребностите на другите, както и да идентифицират и ясно да изразяват своите искания в дадения момент.

Следващ начин за намаляване на агресията при общуването между юношите или между юношите и други групи е да се правят по – чести проучвания върху начина на комуникация между юношите, да се въведат адекватни ценностни модели в обществото като цяло, свързани с комуникацията и общуването, за да се преодоляват негативните последици от агресията в общуването.

НАУЧНИ И ПРАКТИКОПРИЛОЖНИ ПРИНОСИ

Направен е систематичен анализ на теоретичните подходи към изследването на привързаността към семейството, като е защитена хипотезата за връзката между дефицити в привързаността към семейството и формиране на агресивно поведение.

Доказана е ролята на конфликтите в семейството като източник на условия за прояви на агресивно поведение от подрастващите и са предложени конкретни методи за преодоляване на конфликтни ситуации в семейството, като форма за подпомагане възпитанието на подрастващите. Открито е значимостта на семейните ценности при възпитанието на децата и негативните последици от тяхната загуба.

Предложена и апробирана е оригинална система за терапевтична работа за преодоляване на агресивно поведение на подрастващите, която се основава на индивидуалните различия и включва адекватни на тях подходи.

Предложени са идеи за разширяване и задълбочаване на изследването в лонгитудинален план, което доказва перспективността на изследванията в тази област.

Представени са в превод съвременни надеждни методики за изследване на агресивността и привързаността към семейството, които биха могли да се адаптират за използване в български условия.

ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Баджо, Д. “Отклонения, водещи де агресивност. Методи за справяне с агресивното поведение”- Проложна психология и социална практика (научна конференция); Университетско издателство ВСУ “Черноризец Храбър” Варна; 2009
2. Баджо, Д. “Стилове възпитание в семейството” – списание Известия на съюза на учените –Варна; Серия “Хуманитарни науки” 1/2010
3. Баджо, Д. “Изследване на привързаността към родителите при развитие на поведението на юношите” – Проложна психология и социална практика (научна конференция); Университетско издателство ВСУ “Черноризец Храбър” Варна; 2010